

Raziskave so osnova za oblikovanje politik na področju varstva manjšin

Za razvoj skupnosti so pomembni socialna in kulturna vključenost in dialog z večinskim prebivalstvom, pravi Sonja Novak Lukanovič, direktorica INV.

INV uspešno sodeluje z raziskovalci zamejskih inštitutov v Trstu in Celovcu, je poudarila direktorica inštituta. FOTO: Voranc Vogel

Mojca Vizjak Pavšič

Znanstvenoraziskovalno delo na Inštitutu za narodnostna vprašanja, ki deluje že 98 let, obsega tako raziskovanje položaja slovenske narodne skupnosti v sosednjih državah kot raziskovanje etnične raznolikosti v Sloveniji. Inštitut je naslednik Manjšinskega inštituta, ki je bil ustanovljen leta 1925 v Ljubljani kot ena prvih raziskovalnih institucij s področja manjšinskih študij na svetu.

Manjšinski inštitut je nastal v času oblikovanja mednarodne manjšinske zaščite v okviru Društva narodov in evropskih manjšinskih kongresov. Na začetku se je ukvarjal predvsem s položajem Slovencev v sosednjih državah, saj je po prvi svetovni vojni zaradi novih državnih razmejitev dobra tretjina slovenskega prebivalstva ostala zunaj državnih meja, ukvarjal pa se je tudi s položajem nemške in madžarske manjšine v Sloveniji. Kmalu po drugi svetovni vojni se je preimenoval v Inštitut za narodnostna vprašanja (INV) in se razvil v enega pomembnejših evropskih centrov za znanstveno raziskovanje manjšinskih in etničnih tematik, pojasnjuje prof. dr. **Sonja Novak Lukanovič**, direktorica inštituta in redna profesorica za uporabno jezikoslovje na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Sogovornica dodaja, da deluje na inštitutu tudi Mednarodni center za medetnične odnose in manjšine v Jugovzhodni Evropi, ki so ga ustanovili leta 2001 v okviru Pakta stabilnosti za JV Evropo. Poleg tega so leta 2005 ustanovili enoto v Lendavi, ki raziskuje predvsem medetnične odnose na slovensko-madžarskem obmejnem prostoru, in leta 2017 enoto na Reki, ki se ukvarja z raziskovanjem položaja Slovencev na Hrvaškem.

Inštitut za narodnostna vprašanja je eden najstarejših inštitutov na svetu, ki se kontinuirano ukvarja z raziskovanjem etnične problematike. Med drugim ste opravili tudi raziskavo o položaju mladih v slovenskem zamejstvu. Kaj je pokazalo vaše raziskovalno delo?

Raziskovanje slovenske narodne skupnosti se dotika različnih področij in je nepretrgoma prisotno pri našem delu. Ob tem bi želela posebej izpostaviti uspešno sodelovanje z raziskovalci zamejskih inštitutov, Slovenskim raziskovalnim inštitutom v Trstu (SLORI), Slovenskim znanstvenim inštitutom v Celovcu (SZI) in Slovenskim narodopisnim inštitutom Urban Jarnik, ki prav tako deluje v Celovcu. Skupni projekt, ki ga je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), vodila pa ga je dr. Vera Kržišnik Bukič, je na temelju empiričnih podatkov osvetlil položaj mladih v slovenskem zamejstvu, njihove identitetne opredelitve, družbeno participacijo, znanje slovenščine in tudi njihovo stališče do slovenskega jezika.

Rezultati so pokazali, da se v vseh štirih zamejstvih slovenski jezik uporablja v neformalnih situacijah, predvsem v družinskem okolju, pa tudi v manjšinskih organizacijah ter ustanovah, kot so šole s slovenskim učnim jezikom, kulturna in športna društva ter knjižnice. Vse omenjene manjšinske ustanove so kot jezikovni otoki, na katerih se ohranja in se mora ohranjati slovenski jezik. O pomenu jezika na vseh področjih osebnega in javnega življenja je že pred 25 leti pisal raziskovalec slovenstva **Darko Bratina**, in ker je njegova misel še danes zelo aktualna, naj ga ob tem citiram: »Odsotnost jezika v javnosti prostora in okolja, v kateri jezik in njegovi nosilci živijo, pomeni poleg neizbežnega asimilacijskega pritiska tudi brisanje jezikovnega prostora in okolja, torej porivanje jezika v obrobne družbene situacije ter osiromašenje jezikovnih kompetenc.«

Rezultati projekta so objavljeni v štirih monografijah. Zavedamo se, da je raziskovanje stališč mladih pomembno za razvoj in ohranjanje slovenske narodne skupnosti v zamejstvu, zato upamo, da bomo v prihodnosti pridobili projekt v okviru razpisov ARRS ali v okviru sredstev za programe nacionalnih raziskav glede na zakon o znanstvenoraziskovalni in inovacijski dejavnosti in tako nadaljevali raziskovanje omenjenih vsebin.

Medtem ko delujeta slovenska inštituta, kot ste omenili, v Trstu in Celovcu, pa Slovenci v Monoštru podobne ustanove nimajo. Kakšen je položaj porabskih Slovencev?

Na žalost zaradi različnih političnih in družbenih vzrokov v Porabju ni samostojne slovenske znanstvenoraziskovalne ustanove, kot so v Italiji in Avstriji, zato na neki način INV opravlja to nalogo. Zavedamo se, da bi bilo treba za obstoj slovenske narodne skupnosti raziskovanje usmeriti v različna, še ne raziskana področja, toda zaradi kadrovskega in finančnega primanjkljaja so naše raziskave v Porabju trenutno usmerjene predvsem v ugotavljanje vitalnosti slovenskega jezika, to je porabsčine, tako z izobraževalnega kot tudi medijskega vidika.

Raziskava je pokazala, da se v vseh štirih zamejstvih slovenski jezik uporablja v neformalnih situacijah, predvsem v družinskem okolju, pa tudi v šolah s slovenskim učnim jezikom, kulturnih in športnih društvih ter knjižnicah, pravi Sonja Novak Lukanovič. FOTO: Voranc Vogel

Na INV ste opravili obsežno raziskavo o tragičnih usodah porabskih Slovencev v madžarskih delovnih taboriščih. Ste s tem omogočili, da so nekdanji taboriščniki in tudi vaščani, ki niso bili deportirani, po dolgem obdobju molčanja lahko spregovorili o svojih taboriščnih izkušnjah in o življenju v obmejnem območju?

Tako je. Za razumevanje Porabja in porabskih Slovencev je treba izpostaviti projekt *Porabski Slovenci v »madžarskem gulagu«*, ki ga je vodila dr. **Katalin Munda Hirnök**, financirala pa ARRS. Težišče raziskave je bilo obdobje Rákosijevega režima na Madžarskem, zlasti obdobje po resoluciji informbiroja, ko so v letih od 1950 do 1953 brez obsodbe ter obenem z zapleno celotnega premoženja deportirali več kot 2500 družin oziroma okoli 10.000 ljudi iz celotne Madžarske v prisilna delovna taborišča v pokrajini Hortobágy in okolici. Med njimi je bilo nekaj deset družin iz Porabja, po sedaj zbranih podatkih 53. V okviru projekta je nastal nazoren zgodovinsko-etnološki opis Rákosijevega režima (1948–1953), pri čemer so v ospredje postavili vplive režima na Porabje in tudi jugoslovansko-madžarske odnose. Raziskovalci so podrobno proučili okoliščine deportacij ter življenja v taboriščih in po vrnitvi iz taborišč, nadalje so ugotavljali, kakšni so bili razlogi za deportacije, čas deportacij iz Porabja, število oseb oziroma družin po taboriščih, prav tako so obravnavali težke posledice deportacij na življenje porabskih Slovencev. Pomemben metodološki del projekta je bilo raziskovanje v madžarskih arhivih, ves čas raziskave pa je potekalo tudi avdiovizualno dokumentiranje. Nastalo je osem raziskovalnih videofilmov, vendar rezultati projekta širši javnosti niso znani, kar obžalujem.

Kaj vas je vodilo, da ste leta 2017 ustanovili enoto na Reki?

Ustanovili smo jo z namenom kontinuiranega in poglobljenega raziskovanja različnih vidikov položaja slovenske narodne skupnosti na Hrvaškem. Ob tem želim izpostaviti angažiranje raziskovalke dr. **Barbare Riman** pri razvoju enote v prepoznavno znanstvenoraziskovalno središče slovenstva na Hrvaškem. Kolegica se raziskovalno usmerja v zgodovinski vidik položaja slovenske narodne skupnosti na Hrvaškem ter v ohranjanje slovenskega jezika oziroma v revitalizacijo slovenščine kot manjšinskega jezika na Hrvaškem. Lani smo enoto kadrovsko okrepili z zaposlitvijo mladega raziskovalca, ki se bo usmeril v raziskovanje bilateralnih odnosov. Zelo pomembna pa je finančna podpora urada za Slovence v zamejstvu in po svetu, ki nam omogoča, da enota deluje ter razvija vsebine in aktivnosti, ki prispevajo k ohranjanju slovenstva na Hrvaškem. Enota ni pomembna samo z vidika raziskovanja, ampak ima tudi globok simboličen pomen.

V okviru enega od projektov INV raziskujete politično participacijo manjšin, ki omogoča njihovim pripadnikom boljše vključevanje, integracijo in enakopravnost na vseh področjih življenja. So do sedaj zbrani podatki pokazali razkorak med normativnim in dejanskim položajem slovenskih manjšin v sosednjih državah?

Projekt ARRS o politični participaciji narodnih manjšin in njihovih pripadnikov v sosednjih državah, ki ga vodi dr. **Mitja Žagar**, še ni končan, je v fazi izvajanja intervjujev z nosilci političnih funkcij na različnih ravneh, zato dokončnega odgovora na to vprašanje še nimamo. Projekt bo zaključen šele leta 2024, vendar na temelju našega poznavanja in tudi parcialnih raziskav, opravljenih v prejšnjih letih, vemo, da obstajajo razlike v zastopanju manjšinskih predstavnikov na državnem in lokalnem nivoju med posameznimi državami. Slovenci v Avstriji in Italiji na neposredni predstavniki ravni nimajo zagotovljenega političnega zastopstva, možnost politične participacije na podlagi zakonodaje pa imata urejeni manjšini na Hrvaškem in Madžarskem. Rezultati empiričnega raziskovanja nam bodo pokazali dejanske razlike, ki jih zaznamujejo različne ureditve v posameznih državah.

Poleg raziskovanja položaja italijanske in madžarske narodne skupnosti ima tudi znanstveno proučevanje položaja romske manjšine v Sloveniji na INV že večdesetletno tradicijo, katere utemeljitelj je slovenski romolog dr. Vanek Šiftar.

Za razvoj vsake skupnosti so zelo pomembni socialna in kulturna vključenost ter dialog in ustvarjanje vezi z večinskim prebivalstvom. V novejšem obdobju velja omeniti uspešen prenos našega znanja v prakso na področju izobraževanja Romov. Pred desetimi leti smo v sodelovanju s pripadniki romske skupnosti v okviru projekta evropskega socialnega sklada uvedli delovanje tako imenovanih romskih izobraževalnih inkubatorjev v izbranih romskih naseljih. Inkubatorji so s svojimi aktivnostmi motivirali večje število romskih otrok in mladih k večji angažiranosti pri šolanju, njihove učinke pa je kot dobro prakso prepoznal tudi Svet Evrope. Pod drugim imenom, večnamenski centri, se praksa teh inkubatorjev nadaljuje še danes.

Raziskovalca dr. **Romana Bešter** in dr. **Janez Pirc** kontinuirano proučujeta zlasti področji vključenosti in uspešnosti Romov v osnovnošolskem in srednješolskem izobraževanju ter politične participacije pripadnikov te manjšine. INV sodeluje tudi pri pilotnem uvajanju romščine kot dopolnilnega pouka materne jezika in kulture. Na Osnovni šoli Beltinci je sicer v prejšnjem šolskem letu zaradi pomanjkanja učencev prenehal, na Osnovni šoli Metlika pa poteka redno in v skladu s pričakovanji. V okviru projekta ARRS o jezikovni zmožnosti romskih otrok in učencev, ki ga vodi jezikoslovka dr. Sabina Zorčič, je bil izdelan instrumentarij za prepoznavanje ravni jezikovne zmožnosti romskih otrok in učencev v romskem jeziku, s katerim bomo pridobili objektivne podatke o tem, kakšna je trenutna jezikovna kompetenca otrok v romščini. Ti podatki pa bodo lahko uporabljeni za sprejemanje ustreznih ukrepov v okviru jezikovne politike.

Z namenom, da bi bili zlasti starejši dokumenti dostopni širši javnosti, so na INV digitalizirali več kot 4400 dokumentov. FOTO: Voranc Vogel

Raziskujete tudi procese integracije priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji?

Javne razprave o priseljevanju in integraciji priseljencev pogosto izhajajo iz poenostavljanja ali izkrivljanja realnosti ter stereotipnih predstav in posploševanj o priseljencah, ki ne temeljijo vedno na objektivnih podatkih. Prav zato je bil namen temeljnega raziskovalnega projekta ARRS *Izzivi integracije priseljencev in razvoj integracijske politike v Sloveniji*, ki ga je vodila dr. **Mojca Medvešek**, z različnih zornih kotov proučiti, kako poteka integracija v Sloveniji, kakšno vlogo v procesu integracije igrajo priseljenca in njihovi potomci ter kakšno vlogo igra večinska družba s svojimi stališči, politikami ter pravno in institucionalno ureditvijo.

Raziskava je med drugim pokazala, da se mnenja anketirancev razlikujejo glede na njihove socialno-demografske značilnosti. Na splošno se je izkazalo, da imajo bolj odklonilen odnos oziroma negativno mnenje anketiranci, ki spadajo v eno ali več od naslednjih skupin: moški, starejše osebe, osebe brez priseljenkega ozadja, anketiranci z nižjo stopnjo izobrazbe in tisti, ki živijo v podeželskem okolju. Pokazalo se je tudi, da na odnos do priseljevanja in priseljencev vpliva zlasti zaznavanje kulturne in ekonomske ogroženosti, na mnenje glede uspešnosti integracije pa predvsem zaznavanje kulturne in varnostne ogroženosti večinskega prebivalstva.

Omenjeno raziskavo nadgrajuje projekt *Integracija priseljencev skozi civilnodružbeno in politično participacijo*, ki ga trenutno izvajamo, vodi ga prav tako dr. Mojca Medvešek, obravnavamo pa predvsem civilnodružbeno in politično participacijo priseljencev kot pomemben mehanizem družbene kohezije, ki v času intenzivne globalne mobilnosti vodi k potrebi po sistematičnem raziskovanju vzorcev vključenosti in sodelovanja priseljencev na različnih področjih družbenega in političnega življenja v družbah sprejema.

Izjemno pomemben je informacijsko-dokumentacijski center INV, ki se je razvil v središče za zbiranje gradiva o etničnih študijah v Sloveniji. Kolikšen del gradiva ste že digitalno obdelali?

Knjižnica inštituta sodi med najboljše založene na svojem specialnem področju. Hrani več kot 45.000 knjig, številne dokumente, revije, časopise in drugo arhivsko gradivo. Z namenom, da bi bili zlasti starejši dokumenti dostopni širši javnosti, smo jih digitalizirali več kot 4400. Za zdaj je objavljenih 226 knjig in 2914 dokumentov, ki so od lani dostopni na spletni strani www.indok.si. Trenutno pripravljamo interaktivni zemljevid, ki bo prikazoval kraje, kjer živijo manjšine, in tudi njihove dejavnosti v zamejstvu in v Sloveniji. Sčasoma bo tako nastala virtualna enciklopedija slovenske manjšine v sosednjih državah in manjšin v Sloveniji, ki bo obsegala tekstovno, slikovno in kartografsko gradivo.

Za konec, v čem se kaže uporabna vrednost vaših raziskav?

Ta je večplastna. Izredno pomemben je prispevek k razvoju znanosti na področju manjšin in človekovih pravic, posebej na področju upravljanja različnosti in preprečevanja medetničnih konfliktov. Prav tako pa lahko rezultati našega raziskovanja dajejo osnovo za oblikovanje politik na področju medetničnih odnosov, varstva manjšin in sprejemanja ukrepov za njihov obstanek in razvoj. In tu bi želeli, da bi družba prepoznala naš pomen.

Direktorica INV

Sonja Novak Lukanovič je magistrirala iz kulture italijanske narodnosti, doktorirala pa s temo jezikovnega prilagajanja na narodnostno mešanih območjih v Sloveniji. Raziskovalno se osredotoča na narodno mešano območje Slovenije in obmejna področja. Ukvarja se s področjem uporabnega jezikoslovja s posebnim poudarkom na sociolingvističnih temah, ki obravnavajo družbene in jezikovne procese na jezikovno stičnih območjih. Je redna profesorica na oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje na ljubljanski filozofski fakulteti. Direktorica INV je od leta 2010.